

intelektualnoj obnovi našeg vremena, i Zajednički naučitelj, u kome s velikom finesom i dubinom duha prikazuje stav Crkve prema tomističkoj filozofiji: svu odlučnost njezinih zahtjeva i svu pedagošku genijalnost, kojom ona poziva svoje sinove, da slijede filozofiju sv. Tome.

Hrvatski je prijevod ovog djela dobar te se stvar čita s lakoćom i ugodnošću.² O. Bošković mu je napisao dug predgovor, od kojih 30 stranica, gdje se prilično preoštro osvrće na posljednji franjevački kongres u Zagrebu i noviji stav skotista prema Tominoj filozofiji. **dr Đ. Gračanin.**

Maksimović Vladan L.: Venac života. Sistem moralne filosofije. 8°, 514 str. Beograd 1936. Izdanje Biblioteke »Znanje i sloboda«. Stoji 120 Din.

Karakteristiku ove svoje ćirilicom napisane knjige daje sam pisac u predgovoru: »Ja dajem knjigu svojim čitaocima kao jedan predlog kako mislim da treba rešiti najvažnije probleme života i smrti, otvaram debatu o njima...« (15). On se »odlučio, i upravo osmelio«, da napiše takvu knjigu, jer nije »mogao naći neku knjigu u nas koju bi kroz duže vreme čitala sva naša inteligencija i iz nje crpla svoju duhovnu hranu i u njoj nalazila potstrek za velika i blagorodna dela« (13). Nije htio da prevede neku odličnu stranu knjigu: »Verovao sam u to da moj moralni smisao, moja savest, jeste u velikoj meri odblesak moralnoga smisla i savesti našega naroda u meni kao sinu toga naroda, i bio sam uveren da u samostalno izrađenoj, a ne prevedenoj, knjizi mojoj mora taj odblesak doći, svesno ili nesvesno za mene, do izvesnoga izražaja. A u tom slučaju moja knjiga mora biti bliža, pojmljivija umu, dostupnija srcu i duši mojih saotadžbenika nego ma koja strana knjiga, pa ma ona stajala u naučnom pogledu iznad moje i bila izrađena sa daleko složenijim naučnim aparatom i u daleko za naučni rad pogodnijim okolnostima nego što su one u nas, Jugoslovena« (13). »Razmišljajući o tome kakvu knjigu da pišem došao sam do rešenja da ne pišem Etiku nego Filosofiju morala« (14). Razlika između etike i filozofije morala bila bi u tome, što bi etika kao specijalna nauka o moralu bila uslovljena i omogućena filozofijom morala: »Etika može uspešno izvršiti svoj zadatak utvrđivanja posebnih etičkih norama za različite oblike individualnoga i socijalnoga života samo tako ako polazi u svome poslu od opštih principa postavljenih i obrazloženih u Filosofiji morala« (14). Ovim se shvaćanjem pisac udaljuje od današnje terminologije, koja etiku i moralnu filozofiju smatra istovetnim pojmovima. Piščeva »Filosofija morala« je zapravo opća etika, a njegova »Etika« je specijalna (to jest individualna i socijalna) etika.

U sedam opširnih poglavlja obrađuju se ona opća načela, na kojima se prema piščevom shvaćanju osniva etika kao naročita filozofska disciplina. — Prvo poglavlje (17—78) radi o »osnovnim pretpostavkama morala«. Pisac se pobliže bavi pitanjima o svijetu i životu, o cilju i smislu

² I oprema je ovog djela elegantna. Moralo se ipak, držimo, malo više pripaziti na tiskarske pogreške, kojih nema previše, ali od kojih je jedna odveć velika: i na omotu knjige i na naslovnoj strani stoji Jacques (kratko stisnuto odijelo!) mjesto Jacques (vlastito ime). Ne bi li ovo moguće bilo popraviti?

života, o borbi u životu i o životnim zakonima, o svijesti i samosvijesti, o slobodi volje, o ograničenju volje i o njenom oslobođenju. — Drugo poglavlje (79—150) uočuje »osnovne etičke probleme«. Polazeći sa specifičnih oznaka morala pisac daje prilično nejasnu definiciju morala (86), određuje psihički izvor morala »i u volji i u iskustvu« (93) te nalazi krajnji cilj morala u duhovnoj slobodi: »Dostići u oblasti morala nešto više od duhovne slobode, koja involucira u sebi i telesnu i duševnu i socijalnu slobodu čovekovu nije moguće. Duhovna sloboda kao najviše dobro, ima svoju vrednost u samoj sebi, te je ujedno i merilo za sva druga dobra, merilo za razlikovanje svih dobara među sobom po njihovoj vrednosti i merilo za razlikovanje dobra od zla« (131). — Treće se poglavlje (151—230) bavi nekim »osnovnim etičkim pojmovima«. Naročito se ispituju pojmovi savjesti i moralnog zakona, pri čemu se pisac odlučuje za autonomiju morala kao »prirodno stanovište naučne Etike« (199). U pitanju da li konkretno može biti moralno indiferentnih djela pisac brani mišljenje da »na moralnome termometru nema nule« (226): moralno indiferentnih djela ne može biti. — Četvrto poglavlje (231—292) ispituje odnos morala prema filozofiji i umjetnosti, te naročito prema religiji. Pisac pokazuje veliko nepovjerenje prema metafizičkim dokazima za opstojnost Božju: konstatacija realne egzistencije Boga ne može se dostići običnim sredstvima saznanja (256). Psihički izvor i korijen religije bio bi u mističnoj ekstazi: »ona je upravo rađanje, instaliranje religioznoga života u čoveku, jednoga novoga, naročitoga, bitno različitoga od ostalih oblika koji sačinjavaju specifično čovečji život« (265). Uzajamni odnosi između morala i religije mogli bi se svesti na formulu, da se autonomni moral javlja »kao uslov koji omogućava pojavljivanje apsolutne, duhovno-lične religije, kao psihički pripremljena pretpostavka za pojavljivanje mistične ekstaze kojom se, kao što je napred utvrđeno, označava trenutak rađanja specifično novoga oblika života, života duhovnoga ili religioznoga u duši ljudskoj« (284). — U petom poglavlju (293—355) obrađuje se centralni religijski problem obzirom na »njegov značaj za moral«. Taj problem glasio bi: Kakav stav čovjek treba da zauzme prema Bogu? Piščevo se rješavanje toga problema ravna po ovom principu: »Rešenje pitanja o stavu čovekovu prema Bogu, svetu i životu ukoliko su od Boga, ima da donese volja čovekova; sud i procenu sveta i života koji su od Boga, ima da donese savest čovekova, u prvom redu, pa tek onda um i ukus njegov« (297). Idolopoklonstvo je negativno rješenje centralnog religijskog problema. U borbi protiv njega tek je židovski genij »tu borbu preneo na pravi teren« (348), ali »u borbi sa Bogom skrhao se na pitanju smrti« (352). Isus Krist — šesto poglavlje (357—429) — je potpuno i konačno riješio centralni religijski problem čovječanstva, i to u tobože potpunoj sintezi apsolutne (duhovno-lične) religije i autonomnog morala. Krist je »doživljavao spontane mistične ekstaze, koje se mogu smatrati za polazne tačke i momente u razviću njegove ličnosti, za prekretnice u planskom ostvarenju njegova dela« (370); svijesnim »bogosiновnim raspoloženjem« određen je za njegov apsolutno pozitivni stav prema Bogu, svijetu i životu. — U sedmom se poglavlju (431—512) pisac opet vraća na etička pitanja, na »principe morala«, te u smislu svojih ranijih izvoda

ovako formulira glavni princip morala: »Ako hoćeš da živiš pravim i istinskim čovečanskim životom, ako hoćeš da živiš (i umreš) kao čovek — onda neka svaka tvoja slobodna, unutrašnja i spoljašnja radnja nikada ne povredi niti tvoju niti ičiju duhovnu slobodu, nego, naprotiv, neka je svagda izaziva i utvrđuje kako u tebi tako i u svakoj drugoj ličnosti bez izuzetka!« (478)

Pisac je u ovom djelu dotaknuo čitav niz teških pitanja. Njegov prikaz je mjestimice vanredno zoran i privlačan, ali česta i opširna ponavljanja nažalost brišu prvi utisak. Dva poglavlja o centralnom religijskom problemu zapravo ne spadaju u »sistem« moralne filozofije i utoliko trgaju cjelinu.

U svom predgovoru izjavio je pisac da želi »objektivnu kritiku bez obzira na to da li je ona povoljna ili nepovoljna« (15). U tom smislu iznijet ću nekoliko prigovora, koji se odnose dijelom na sadržaj kao takav, dijelom na neke prijemne formule. — Odmah na početku (19) pisac nejasno govori o »preegzistenciji« čovjekovoj. Čitaocu se mora činiti da stvarno ima takve preegzistencije, samo da o njoj ne možemo ništa pouzdano znati. — Nezgodno se prikazuje razlika između čovjeka i životinje: »Čovek misli, oseća, hoće. U ograničenoj meri može se to reći i za životinju, ali je ogromna i stvarna razlika između ovih duševnih radnja kod životinja i kod čoveka. Kod životinja se nalaze najniže i najelementarnije pojave ovih radnja, dokle se tek u čoveku mogu naći najviše i najkomplikovanije njegove pojave koje ih čine upravo onim što su« (24). Nije dosta upozoriti na »ogromnu razliku između svesti čoveka i životinje« (25), nego treba pokazati da se ovdje radi o bitnoj razlici. — »Ova sposobnost da čovek slobodno i samostalno raspolaže i upravlja svojim životom, svojim htenjima i delima čini slobodu čovekovu, slobodu svesti njegove« (25): definitor idem per idem. — Tvrdnja, da je neki »najstariji monoteizam« preko politeizma vodio do »čistog monoteizma« (27), po svom smislu nije sasvim jasna, a historijski nije dokazana. — Neispravno i panteistički zvuče slijedeće rečenice: »Kosmos je jedan jedinstveni živi organizam prenapunjen jednom i jedinstvenom, neizmernom i neiscrpnom životnom energijom. Ova živa energija nema ni početka ni svršetka; ona je jedini osnov i prauzrok sebe same i svega što postoji; ona je svuda i sve sobom ispunjava i održava; nosilac i stvaralac celokupnoga života u kosmosu; ona je suština i smisao i životvorni dah kosmosa; ona je živa struja koja je večno aktivna i večno stvara; ona je život i život je ona, ona je Bog i Bog je ona: jedina i jedinstvena životna energija posmatrana spolja jeste kosmos, posmatrana iznutra jeste Bog« (28). Pisac se doduše ograđuje protiv panteizma (Hrišćanska misao 3, 1937- str. 44—45), ali vrlo nedosljedno. Veli da uzima pojam životne energije samo kao najbliži rodni (!) pojam, da bi pomoću njega utvrdio razliku između Boga i svijeta, a »ta je razlika analogna razlici koja postoji između unutrašnjeg i spoljašnjeg, između misli i reči, smisla i izraza, — tvorca i stvari«. Već ove analogne razlike kao takve nisu dosta precizno određene, a još više začuđuje što je pisac pojam životne energije uzeo isključivo kao »pomoćno sredstvo« i što ga je zapravo ostavio »po strani ne vodeći računa o konkretnoj sadržini njegovoj i ostavljajući punu slobodu svakome čitaocu da

u taj pojam unosi konkretnu sadržinu kakvu hoće.» — Piščeva definicija morala je suviše komplicirana a sadržaje i suviše elemente: »Moral je svesna, samobitna, samostalna, slobodna, samoprocenjivana i samoupravljana u smislu te procene (dobra i zla) aktivnost volje koja se izražava ili realizuje u spoljašnjim radnjama, te preko njih vrši uticaj na druge volje tako da i njih pobuđuje na istu takvu aktivnost« (86). Čini se da je piscu mnogo stalo do »efekata« (88) moralne aktivnosti, pa da je zato uzeo u definiciju i taj momenat (»uticaj na druge volje«). Međutim, učinak nikad ne ulazi kao sastavni dio u samu unutarnju konstituciju uzroka! — Etički »perfekcionizam« (115—116) u smislu »beskrajnoga usavršavanja« sam po sebi nije »besmislen pokušaj jednoga mačeta koje, vrteći se u krugu, želi da zubima dohvati svoj rep«. U pretpostavci naravnoga reda treba da se zadovoljimo onim savršenstvom koje je unutar granica toga reda moguće. Nije ispravno, ako pisac tvrdi da se tu radi o cilju »koji se stalno izmiče i beži ispred onoga ko teži da ga dostigne kao večno nedohvatljiv i nepostiživ«. Naprotiv, cilj stvarno posjedujemo, ali na način da preostaju sve nove mogućnosti, i to stvarno osnovane i objektivno zajamčene mogućnosti savršenijeg posjedovanja toga istog cilja.

Neispravan stav zauzima pisac i prema metafizičkim dokazima za opstojnost Božju: »Svi ovi dokazi kojih u glavnome ima četiri: ontološki, kosmološki, teleološki i moralni, ostali su bezuspešni t. j. nisu uspjeli da dokažu realnu egzistenciju Boga. To ne znači da su oni bez vrednosti. Njima se dokazalo drugo nešto što je od neosporne vrednosti, t. j. dokazalo se je da je Bog logički nužan zaključak ljudskoga uma i ljudske svesti. Ljudski razum i um, — volja i savest, tako su konstruisani da čovek nužno misli i nužno hoće (želi) da ima Boga, ali izvoditi iz toga što čovek nužno misli i želi da ono zaista i realno postoji, nije opravdano. Naravno da stvarni rezultat t. zv. dokaza bića božjeg ide u prilog tvrđenju (osnovanom na drugom nečem a ne na umu) da Bog zaista i realno postoji, i čini ga verovatnijim od suprotnog njemu tvrđenja da nema Boga. Ako ljudski um i savest nužno postuliraju, pretpostavljaju Boga, verovatnije je da ga ima, nego da ga nema« (248—249). Na to treba odgovoriti da se u metafizičkim dokazima ne radi o čistom postulat, nego o pozitivnom uviđanju činjenice da uistinu egzistira zadnji razlog i tvorni uzrok svega egzistentnog svijeta. — U pogledu religijskog problema spominjem samo jedno. Tko je upućen u istraživanja moderne psihologije religije, taj sigurno ne će tražiti psihički izvor i korijen religije u »mističnoj ekstazi« (256, 261).

Da ne ulazim dalje u pojedinosti naglašujem ukratko ovo. Uprkos iznovičnim opširnim izlaganjima pojmovi o moralnoj normi, o moralnom zakonu i o moralnoj obvezi nisu dovoljno razjašnjeni. Potreba i mogućnost moralne autonomije nisu ničim dokazane, pa možda zato pisac konačno naginje kompromisu: »Ako jedna volja nije kadra... da se avtonomno opredjeljuje za izvršenje moralnoga zakona, neka to čini heteronomno (196). Da je sv. Pavao u svojoj poslanici Rimljanima (2, 13—14) »priznavao moralnu avtonomiju« (197), ne stoji.

Valja još upozoriti na dva neukusna mjesta. Prvo se odnosi na »inkviziciju«, a drugo na »crne klerikalce« i na »jezuite«. — Inkvizicija je najtamnija i najsravnija večno jeziva i do gnušanja odvratna mrlja na

telu i duši čovečanstva. Bilo je premnogo krvavih i strašnih dela u istoriji čovečanstva i izvan inkvizicije, ali ona se javljaju kao prirodne posledice u domoralnome stadijumu ljudske društvenosti, neizbežne fizičke borbe za opstanak, dok su zla dela inkvizicije činjena od onih koji su sebe smatrali za ličnosti savršene u moralnom pogledu, za znalce i čuvere moralnoga zakona, pa stoga ona (njihova dela) nose na sebi pečat jedne unutrašnje protivrečnosti, svesne laži, i svesne samoobmane da se etički pozitivni ciljevi mogu ostvariti etički-negativnim sredstvima. Oni potsecaju moral u samome korenu, i zato su njihova dela gora od svih drugih zlih dela ljudskih» (223).

Nije li tendenciozno, ako se u naučnoj knjizi bez ikakvog historijskog komentara napišu takve riječi? — Kad pisac na drugom mjestu govori o robovima duhovnoga života, njegov ton i njegova tendencioznost začuđuju još više: »Ovamo spadaju mali i veliki inkvizitori, koji su usijanim željezom čupali grudi tobožnjih veštica i spaljivali žive »bezbožne« jeretike na lomačama i sve to — ad majorem gloriam Dei; ovamo spadaju netrpeljivi revnitelji i crni klerikalci, koji traže primenu spoljašnu, automatsku i nasilnu, ne vodeći računa o potrebi slobodnoga i saglasnoga sa njihovom prirodom razvitka ovih oblasti života, i zaboravljajući istinu da se čovek ne može privesti Bogu spoljašnjim, materijalnim i nasilnim sredstvima, nego samo dubokoličnim, unutrašnjim i intimnim a povrh svega slobodnim i aktivnim poletom srca njegova u carstvo duhovnoga života; ovamo spadaju oni ispovednici i jezuiti, koji traže u ispovesti otkrivanje ljudskih duša ne radi utehe u životu ili spasenja nego radi utvrđenja svoje vlasti i vlasti svojih gospodara nad srcem svoga stada« (145—146). Zar je pisac zaista »duboko uveren da je tačno i istinito« (14) što ovdje pamfletski tvrdi?

Dr. Vilim Keilbach.

1. A Coronata (P. Matthaeus, O. M. C.): *Institutiones Iuris Canonici ad usum utriusque Cleri et Scholarum*, Vol. IV. De delictis et Poenis. In — 8 max., 1935, pag. 680. Casa Editrice Marietti, Via Legnano, 23, Torino. Cijena 30 Lira.

Ovim četvrtim sveskom završeno je veliko kanonističko djelo uvaženoga juriste iz kapucinskoga reda. U ovom svesku obrađeno je krivično kanonsko pravo sadržano u V knjizi Kodeksa. Kao i u ranijim svescima priznati se autor strogo drži pravila, da svoj naučni sistem potpuno oslanja na legalni sistem u Zakoniku. Obradivanje se odlikuje svagde jasnoćom i utvrđeno je naučnim aparatom probranim i ne suviše velikim. Sva su sporna pitanja izložena precizno isticanjem pretežno ili općenito prihvaćenoga mišljenja. Kada izade ispod štampe još kratki završni svezak s registrima i kazalima, bit će to zaokruženi i temeljiti udžbenik i priručno djelo o kanonskom pravu prema Kodeksu, koje će dobro poslužiti u svakoj prilici i u nauci i u praksi.

2. Fanfani (P. Ludovicus, O. P.): *De iure parochorum ad normam Codicis iuris canonici*, Editio altera revisa atque notabiliter aucta, In — 8 max. 1936, pag. 558. Libreria Marietti, Torino. — Cijena 20 Lira.

Ovo je drugo znatno povećano i nadopunjeno izdanje izvrsnoga priručnika za dušobrižno svećenstvo, koje je složio učeni dominikanac i